

УДК 342.56

СУДОВА НОРМОТВОРЧІСТЬ В УКРАЇНІ

JUDICIAL RULEMAKING IN UKRAINE

Лемак Р.В.,
магістрант юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Савляк М.Б.,
магістрант юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Григорик Ю.І.,
магістрант юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

У статті висвітлюються основні аспекти та пов'язані з ними проблеми нормотворчості судів загальної юрисдикції. Розкриваються проблеми ролі суду в нормотворчестві, роль судової практики в Україні, судовий прецедент, роль міжнародних актів та інстанцій на нормотворення та діяльність судів України, а також думки та погляди вчених щодо цих питань. Крім цього, в статті розкривається питання про правовий вплив суду на законодавчий процес та про його ініціативу в цих відносинах.

Ключові слова: нормотворчість, правотворчість, судова нормотворчість, загальна юрисдикція судів, правосуддя, правовий вплив.

В статье освещаются основные аспекты и связанные с ними проблемы нормотворчества судов общей юрисдикции. Раскрываются проблемы роли суда в нормотворчестве, роль судебной практики в Украине, судебный прецедент, роль международных актов и инстанций нормотворчества и деятельности судов Украины, а также мнения и взгляды ученых по этим вопросам. Кроме этого, в статье раскрывается вопрос о правовом влиянии суда на законодательный процесс и его инициативе в этих отношениях.

Ключевые слова: нормотворчество, правотворчество, судебное нормотворчество, общая юрисдикция судов, правосудие, правовое воздействие.

The article highlights main aspects and related problems of rulemaking in courts of general jurisdiction. In article were discover problems about role of courts in rulemaking, role of judicial practice in Ukraine, judicial precedent, effect of international acts and instances to rulemaking and functions of Ukraine courts, views and opinions of scientists on these issues. Beside this article include questions about legal court's effect to legislative process and his initiative this relations.

Key words: rule-making, law-making, judicial rule-making, general jurisdiction of courts of justice, legal effect.

Актуальність теми. Із загальної теорії права нам відомо, що є такі подібні поняття, змістом яких є створення певних норм права або, як традиційно прийнято вважати, правил поведінки, зокрема це: нормотворчість, правотворчість і законотворчість. Широком за значенням є поняття правотворчість, вона включає в себе нормотворчість та законотворчість. Як зазначає О.Ф.Скакун, нормотворчість – офіційна діяльність уповноважених суб'єктів держави та громадянського суспільства по

встановленню, зміні, призупиненню і скасуванню правових норм, їх систематизації [1].

Виходячи з даного терміну, нормотворення та правотворення є не лише прерогативою законодавчого органу влади. Суд, як орган правосуддя, покликаний забезпечувати дотримання справедливості у врегулюванні суспільних відносин. У процесі здійснення правосуддя судом приймається рішення, яке є частиною правотворчості, або якщо вказати точніше, то – нормотворчості. Так чи інакше, це

є певними правилами поведінки для учасників судового розгляду. Але чи можна такі правила розглядати як правову норму?

Відповідно до ст. 214 Цивільного процесуального кодексу при вирішенні справи суд, крім посилання на правову норму, повинен враховувати висновки Верховного Суду України, тобто законодавець ставить правову норму і висновки Верховного Суду України майже на один рівень. Також до цього можна додати, що правова норма зазвичай встановлює певні наслідки за її невиконання. Так, відповідно до ст. 3607 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 458 Кримінально-процесуального кодексу України, висновки Верховного Суду України щодо застосування норми права, то вони є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які в процесі своєї діяльності застосовують відповідну норму права, а також для судів загальної юрисдикції у справах, у яких є посилання на цю ж саму норму права. А у випадку невиконання судових рішень Верховного Суду України наступає відповідальність, встановлена законом (ч. 2, ст. 360-7).

Виклад основного матеріалу. Важливим елементом у нормотворенні суду є питання про судовий прецедент. Хоча в Україні визнання судової практики як окремого джерела права є сумнівним у зв'язку з тим, що нормативний базис формувалася за часів розпаду СРСР, в якому правовий прецедент як такий зовсім не мав місця. За останні роки вдосконалення законодавства на основі демократичних принципів та у зв'язку із запровадженням судової реформи 2015 року, в якій враховувалися рекомендації органів Ради Європи, це питання значно покращилося. Згодом може бути повністю ідентичне тому, яке зараз є в країнах романо-германської правової сім'ї. Проблема судового прецеденту та його місця все частіше обговорюється науковцями. Зокрема Н.М. Пархоменко вважає, що на сучасному етапі визнання судового прецеденту джерелом права може розбалансувати систему розподілу влади, що не буде відповідати основним засадам правової, демократичної держави та суперечитиме існуючій сталій практиці державотворення і правотворення [20].

Протягом останніх 20 років в Україні стрімко розвивається інститут, що отримав назву «судова нормотворчість» [21, с. 28]. Слід зазначити, що ця проблема вписується в загальноєвропейський процес посилення ролі судових рішень, як джерела права в країнах із романо-германською правовою системою, до яких традиційно відносять і Україну. Нормотворча діяльність судів в Україні розвивається в основному за такими основними напрямками, як застосування закону (норми права) за аналогією під час розгляду конкретної справи; створення судового прецеденту; формування правових рішень Конституційного Суду України; видання Верховним Судом України роз'яснень із питань судової практики; участь у законодавчому процесі шляхом співпраці із суб'єктами законодавчої ініціативи та прийняття, зміна та скасування індивідуальних приписів (рішень суду)

Судова нормотворчість є упорядкованою цілеспрямованою діяльністю судів загальної юрисдикції зі створення, зміни та скасування формально визначених загальнообов'язкових правил поведінки у сфері здійснення правосуддя. Нормотворча функція судів загальної юрисдикції виражається також в індивідуальних судових приписах, що знаходять своє вираження в конкретних судових рішеннях, які мають загальнообов'язковий характер і поширюються на відповідно визначене коло суб'єктів. Така форма нормотворчості судів загальної юрисдикції отримала назву судової практики [18, с. 400–401].

Варто зазначити, що судова практика не визнається романо-германською правовою доктриною в якості джерела права. Але така практика узагальнюється вищестоящими судовими інстанціями і впливає на прийняття рішень з аналогічних справ. Тож опосередковано судову практику також можна віднести до форм судової нормотворчості.

На думку Л.П. Нестерчука, об'єктом впливу судової практики виступає, насамперед, законотворчість, тобто діяльність суспільства чи держави щодо створення, зміни чи припинення нормативних правових актів. Загальноприйнятим правомірним способом правового впливу судів загальної юрисдикції на законодавчий процес, перш за все, є законодавча ініціатива судових органів. В Україні органи судової влади не визнаються суб'єктами законодавчої ініціативи, вичерпний перелік яких містить ст. 93 Основного Закону. Тобто, суди загальної юрисдикції не можуть здійснювати функцію законодавчої нормотворчості безпосередньо й змушені реалізовувати її опосередковано, шляхом організаційного та нормативно-правового впливу на суб'єктів законодавчої ініціативи – Президента України, народних депутатів України, Кабінету Міністрів України та Національного банку України. Відтак відповідно до ст. 150 Конституції України Верховний Суд України має право на конституційне звернення до Конституційного Суду України, й тим самим безпосередньо впливає на процес нормотворення. У цьому разі відбувається сприйняття або несприйняття суб'єктами законодавчої ініціативи або законодавчим органом – Верховною Радою України – реально існуючої судової практики. Саме рішення Конституційного Суду вносили найбільш вагомі зміни до законодавства. Причому на адресу таких рішень досить часто лунали негативні відгуки від безпосереднього законодавця – Верховної Ради України. [18, с. 400–401].

На нашу думку, за цих умов відбувається сприйняття або несприйняття суб'єктами законодавчої ініціативи або Верховною Радою України, як єдиним законодавчим органом. Гіпотетично можна вказати і на поширення заборони щодо використання існуючої практики правозастосовчої діяльності судів загальної юрисдикції.

У той же час все більше вчених відносять виключно судовий прецедент до результатів судової нормотворчості, а також інші, схожі на нього за своєю природою, правові явища. Так, М. Марченко вважає, що до них належить судова практика, судовий прецедент, судовий розсуд [2, с. 99]. С. Шевчук до результатів судової правотворчості включає судову практику, судовий прецедент, правові позиції, правоположення, роз'яснення вищих судів [3]. Б. Малишев актами судової правотворчості називає судові прецеденти, квазіпрецеденти та нормативно-правові акти [4, с. 30]. На думку О. Верещагіна, формами судової правотворчості є судові прецеденти, правила судів, роз'яснення вищих судів, судові звичаї [5, с. 137–182]. С. Чередніченко до результатів судової правотворчості відносить судові прецеденти, акти роз'яснення судової практики, правоприпиняючі акти [6, с. 19]. Є. Сем'янов актами судової правотворчості вважає нормативно-правові акти, акти нормативного тлумачення, роз'яснення пленумів вищих судів, правоприпиняючі акти, акти квазіпрецедентного права [7, с. 163–164]. О. Попов актами судової правотворчості називає судові прецеденти та постанови [8, с. 156].

Вирішальне місце в формуванні та створенні прецедента вчені віддають вищим судам, а саме Верховному Суду в Україні. Їх висновки та рішення публікуються в офіційних виданнях і є для нижчих за ієрархією органів судової влади певним прикладом для ведення тої чи іншої справи. Таким чином, для закріплення даної системи нормотворення на офіційному сайті Верховного Суду України розміщені тексти актів, які можуть містити правові позиції та витяги з рішень інших судів загальної юрисдикції, якщо вони пройшли інстанційний розгляд у суді та схвалені ним. Також Верховним Судом України здійснюються узагальнення судової практики, що проводяться з метою однакового застосування норм права різними судами щодо схожих правовідносин.

Судовій правотворчості притаманні такі ознаки:

– спеціальний уповноважений суб'єкт для його здійснення;

- на меті має створення, скасування або зміну нормативних приписів;
- визнання її процедурно-процесуальної діяльності;
- закріплення її результатів у певних юридичних актах-документах [9, с. 50–51].

Але при цьому судова правотворчість характеризується й специфічними ознаками, що відрізняють її як від інших видів правотворчості, так і від інших типів юридичної діяльності: здійснення спеціально-уповноваженими судовими органами; пов'язаність із реалізацією функцій судової влади; здійснення в особливій процесуальній формі; спрямованість правотворчої активності на встановлення нормативно-правових приписів; їх фіксація в судових правотворчих актах [10, с. 1].

В юридичній літературі наявні різні позиції щодо належності тих чи інших судових органів до суб'єктів судової правотворчості. Одні вчені відносять до них як вищі судові інстанції, так і інші судові органи. Проте переважна більшість науковців переконані в тому, що суб'єктами судової правотворчості можуть бути лише вищі судові органи [10, с. 2].

На думку вченого Н. Стеценка, віднесення до суб'єктів судової правотворчості в межах національних правових систем виключно вищих судових органів є більш коректним. Пов'язано це з тим, що саме вищі судові органи можуть, по-перше, забезпечити загальнообов'язковість результатів судової правотворчості, по-друге, проявляти правотворчу активність у повному обсязі (створення, зміна, скасування), а не лише однієї її частини (скасування) [10, с. 2].

Важливими також є рішення Європейського суду з прав людини, позиція якого або безпосередньо відтворюється національними судами в рішеннях за конкретними справами, або включається в них через акти Конституційного Суду України чи Верховного Суду України.

Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції». Україна визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення та застосування Конвенції в 1997 році [11]. Згідно із цим законом Україна повністю визнає на своїй території дію ст. 46 Конвенції 1950 р. щодо визнання обов'язковою й без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення й застосування Конвенції 1950 р.

Наукова думка України, зокрема погляд судді Європейського суду з прав людини від України в 2009 році С. Шевчука, розглядає пункти «а» та «б» частини 3 ст. 31 Віденської конвенції «Про право міжнародних договорів» від 23 травня 1969 р. (ратифікована Україною 14 травня 1986 р. у складі СРСР), у яких спеціально наголошується, що разом із текстом міжнародних договорів враховується практика їх застосування й тлумачення, якщо на це дається згода сторін договору, яку дала Верховна Рада України, ратифікувавши цей закон, як додаткову аргументацію на користь цього твердження [3].

На сьогоднішній день спостерігається тенденція до збільшення кількості рішень, винесених із посиланням на рішення Європейського суду з прав людини. За 2013 рік апеляційним судом Закарпатської області було винесено 7 рішень із посиланням на рішення Європейського суду з прав людини, а вже у 2015 році цей показник було досягнуто за перше півріччя. Статистика показує, що роль практики міжнародних судів як джерела в Україні стрімко зростає.

Суддя Конституційного Суду України Д. Лилак свого часу наголошував на визнанні судової правотворчості, на заваді якій, на його думку, стоять позитивістські настрої, що переважають у юриспруденції України, а також, що судді поставлені в жорстку залежність від закону [17, с. 68]. Крім того, він зазначав, що вирішення цієї проблеми може відбутися шляхом застосування суддями України принципу верховенства права, який може бути покладений в основу «вільної суддівської правотворчості» [17, с. 68].

Висновки. Отже, судова нормотворчість – це діяльність усіх судових органів з приводу встановлення нових, зміни, скасування та тлумачення існуючих правових норм, які врегульовують суспільні відносини, а також встановлення порядку їх застосування іншими органами судової влади.

Відповідно до вищесказаного слід звернути увагу на те, що судова нормотворчість є частиною нормотворчого процесу, який включає в себе не тільки встановлення, зміну, скасування, призупинення певних правових приписів або норм, але вважаємо за необхідне віднести до цього тлумачення норм права, з метою їх практичного застосування. На сьогодні розвиток нормотворчості судів в Україні є досить незначним, оскільки в країні зберігається позитивістське ставлення до права, що є проявом впливу застарілої соціалістичної системи, при якій норми права створювалися лише керівними органами держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
2. Марченко М.Н. Судебное правотворчество и судебное право / М.Н. Марченко. – М.: ТК Велби; Изд-во Проспект, 2008. – 512 с.
3. Шевчук С.В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С.В. Шевчук. – К.: Реферат, 2007. – 640 с.
4. Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії / Б.В. Малишев. – К.: Праксис, 2008. – 344 с.
5. Верещагин А.Н. Судебное правотворчество в России. Сравнительно-правовые аспекты / А.Н. Верещагин. – М.: Междунар. отношения, 2004. – С. 344.
6. Череди́ченко С.П. Судебное правотворчество: сравнительно-правовое исследование : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / С.П. Череди́ченко. – М., 2005. – 203 с.
7. Семьянов Е.В. Судебное правотворчество (вопросы общей теории права) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Е.В. Семьянов. – М., 2005. – 193 с.
8. Попов О.В. Теоретико-правовые вопросы судебного правотворчества в РФ: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.В. Попов. – Тольятти, 2004. – 221 с.
9. Ленгер Я.І. Реформування правової системи, як засіб підвищення її ефективності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. / Я.І. Ленгер. – К., 2007. – 205 с.
10. Стецик Н.В. Судова правотворчість: загальнотеоретична характеристика / Н.В. Стецик // Часопис Академії адвокатури України – 2010. – № 8. – С. 1–6.
11. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
12. Рішення Європейського суду – джерело права для українського правосуддя? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.interlegal.com.ua/blog/?p=2102>.
13. Лозовская С.В. О судебном правотворчестве / С.В. Лозовская // Вопросы теории и истории государства и права. – 2004. – № 5. – С. 4–21.
14. Llevellin K.N. The Case law system in America / K.N. Llevellin // Columbia law review. – 1988. – Vol. 88. – № 5.
15. Богдановская И.Ю. Прецедентное право / И.Ю. Богдановская. – М., 1993. – 263 с.
16. Корнев А.В. Сравнительный анализ понимания судебного правотворчества в англо-саксонской и романо-германской правовых системах / А.В. Корнев. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.kapartner.ru/sravnitelniy_analiz.

17. Лилак Д.Д. Судочинство і проблеми суддівської правотворчості / Д.Д. Лилак // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 3. – С. 61–71.
18. Л.П. Нестерчук. Система функцій, що здійснюють суди загальної юрисдикції України // Актуальні проблеми держави і права. УДК 347.99 (477) : 340.142. 2014 р. – С. 400–401.
19. Белов Д.М. Проблеми реформування української моделі державної влади / Д.М. Белов // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». – 2012. – № 2 (Ч. I) . – С. 57–62.
20. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: дис. доктора юридичних наук: 12.00.01 / Н.М. Пархоменко – К., 2009 – 442 с.
21. Сердюк В.О. Роль судової правотворчості в процесі здійснення судової реформи в Україні / В.О. Сердюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 27 (66). – 2014. – № 4. – С. 28–35.